

Utopian jäljillä

■ JAN FORSMAN

Keijo Lakkala: *Utopia tänään – Yhteiskunnallisen mielikuvituksen metodologiaa*. Kampus kustannus 2014.

Tällaista valtiota ja valtiomuotoa minä siis sanon hyväksi ja oikeaksi, ja tällaista miestä samoin. Ja jos kerran tämä valtio on oikea, katson muiden olevan huonoja ja epäonnistuneen sekä oman hallintonsa järjestämisessä että yrityksessään muovata yksityisten kansalaisten sielua.

Platon, *Valtio*¹

Mikä on poliittisen keskustelun tarkoitus? Onko se pelkkää argumentaatiota, arvojen kautta käytävää diskurssia siitä, mikä on paras näkemys? Jos näin on, kuinka suhtautua eroon ”arvojen” ja ”tosiasioiden” välillä? Onko olemassa arvoista vapaita tosiasioita, todellisuuden objektiivisia realiteetteja, jotka kaikkien meidän on hyväksyttävä, arvoistamme riippumatta? Tai, kuten Suomen Pankin pääjohtaja Erkki Liikanen asian alkuvuodesta ilmaisi, pitäisikö ensin tutustua ”faktoihin ja numeroihin” ja vasta sen jälkeen keskustella arvoista.² Vai onko poliittisen keskustelun merkitys jotain yleisempää, jostain joka ylittää keskustelut ”faktoista ja numeroista”? Onko ylipäättään olemassa ”tosiseikkaa”, johon ei suhtauduttaisi arvojen tai ideologian kautta?

Teoksessaan Keijo Lakkala kan-

nattaa selvästi jälkimmäistä vaihtoehtoa. ”Tieteellä objektiivisena prosessina”, Lakkala kirjoittaa, ”on aina reaalisia vaikutuksia ja sitoumuksia ympäröivään todellisuuteen. Erityisesti yhteiskuntatieteilijöiden olisi tämä tajuttava ja reflektoitava omaa asemaansa yhteiskunnallisessa todellisuudessa” (s. 20). Lakkalan mukaan tieteilijöiden pitäisi asian ymmärtämisen lisäksi siis eksplikoida julkisessa keskustelussa. Poliittinen sitoutuneisuus sekoitetaan liian helposti faktojen mielivaltaiseen muunteluun – objektiivisuus ja neutraalisuus eivät suinkaan ole tässä yhteydessä synonyymisiä.

”Vaikka tieteen sisällöt eivät olisikaan poliittisia luonteeltaan, on tieteen tekijöiden toiminta, joka on luonteeltaan sosiaalista ja yhteiskunnallista, ainakin potentiaalisesti ja piilevästi poliittista vaikutuksiltaan” (s.22). Tästä syystä Lakkala tyrmää kokonaan liikasmaisen puheen faktoihin ja numeroihin pohjaavasta, arvojen ja ideologioiden ulkoisesta poliittisesta kentästä ja lähestyy itse aihetta kokonaisvaltaisemmin. Poliittinen diskurssi ei ole Lakkalalle ”tosiseikkojen” ulkopuolista kiistelyä arvoista ja leikkauskohteista. Se on tosiseikkojen ja maailmankuvan sisällyttävää kanssakäymistä, jonka tarkoituksena on suunnata katse kohti parempaa yhteiskuntaa, parempaa maailmaa. Poliittinen diskurssi on siten aina suoraan tekemisissä *utopioiden* kanssa.

Utopia abstraktina ja konkreettisena mahdollisuutena

Termi utopia on peräisin Thomas Moren samannimisestä kirjasta (1516), jossa More kuvaa Atlantin valtamerellä sijaitsevan saa-

ren ihanneyhteiskuntaa. Sana tulee alun perin kreikasta (*ou topov*, paikka, jota ei ole). Myöhemmin se on pikemminkin liitetty käsitteeseen eutopov, hyvä paikka (eu- = hyvä). Tähän jälkimmäiseen käsitteeseen myös Lakkalan määritelmä lähinnä perustuu. Poliittinen utopiakeskustelu ei pyri ajatuskokeen tasolla tehtävään mielikuvitusleikkiin (niin kutsuttujen abstraktien utopioiden luomiseen), vaan konkreettisiin malleihin yhteiskunnallisen tulevaisuuden suunnasta.

Teoksensa ensimmäisessä varsinaisessa kappaleessa Lakkala kuvaakin utopioiden historiaa, erityisesti klassisten utopiakuvausten kautta. Moren *Utopian* ja Platonin *Valtion* kaltaisten selkeiden esimerkkien lisäksi hän nostaa esiin myös sellaisia vähemmän tunnettuja klassikoita, kuten Francis Baconin *Uusi Atlantis* ja Tommaso Campanellan *Aurinkokaupunki*. Näitä Lakkala käsittelee tarkkasanaisesti ja syvällisesti, tuoden erityisesti esiin niiden eroa nykyiseen utopiakeskusteluun.

Pääosa teoksesta käsittelee kuitenkin saksalaista filosofista teoreetikkoa Ernst Blochia (1885–1977). Bloch oli poliittinen filosofi, jonka näkemyksissä kajastaa erityisesti Karl Marxin vaikutus. Yksi Lakkalan kirjan luvuista käsitteleekin Blochin epäkonventionaalisia tulkintoja Marxin tekstistä *Teesejä Feurbachista*. Pääasiallisesti Lakkala kuitenkin keskittyy Blochin kirjaan *Toivon periaate* (1938–47), jonka tarkoituksena on hänen mukaansa ”puhdistaa utopian käsite sen pejoratiivisesta merkityksestä” (24–25).

Utopia liitetään liian herkästi pelkästään mielikuvitusmaailmojen luomiseen, kun taas Blochille

1 Platon, *Valtio*, 449a.

2 Yle-Uutiset, 31.1.2015. ”Pääjohtaja Liikanen: Puolueiden pitäisi tunnustaa faktat ja luvut ennen vaaleja”. Verkossa: http://yle.fi/uutiset/paajohtaja_liikanen_puolueiden_pitaisi_tunnustaa_faktat_ja_luvut_ennen_vaaleja/7773074

utooppista on kaikki kulttuuriai-neisto, jossa ilmenee toivo parem-masta maailmasta. Utooppisuus il-menee pikemminkin sisällössä kuin muodossa.

Lakkalan kirjan voisikin te-maattisesti jakaa kolmeen osaan. Alkuosa keskittyy historialli-siin utopiakäsityksiin ja sitoo ni-tä myös laajemmin poliittiseen, erityisesti sosialistiseen, konte-kstiin. Tämän osan teemaan liittyy myös kappale utopiasta ja apoka-lyptisestä ajattelusta. Apokalypsi ei liity tässä yhteydessä eskatologiaan tai maailman loppuun fysi-kaalisessa mielessä, vaan historian näkökulmaan. Historiallisen ajan muutoksena apokalyptiseen ajatte-luun kuuluu paitsi ”maailman” lop-pu myös uuden ”maailman” syn-ty. Lopun ajat ovat käsillä, mutta vain yhden aikakauden loppumi-sen merkityksessä. Lineaarinessa apokalypsi-käsityksessä merkityk-sellistä on sekä loppu että alku.

Toinen osa keskittyy näiden historiallisten, yleensä abstrak-tien utopiakäsitysten erottelemi-seen konkreettisista utopioista. Tä-tä eroa Lakkala rakentaa erityises-ti mahdollisuuden käsitteen avul-la, jota hän lähestyy juuri Blochin kautta. Blochille sekä välinpitä-mättömyys faktoista, että pelkkiin faktoihin keskittyminen on ongel-mallista. Faktat on hyvä ottaa huo-mioon, mutta ne pitää kyetä myös ylittämään. Luonto ja historiallinen tilanne asettavat aina jossain mää-rin rajat mahdollisuuksille ja utopia voi toteutua vain näiden reuna-ehdojen sisällä. Lähes mikä tahan-sa ristiriidaton yksittäisen ihmisen utopia voi olla mahdollinen, mut-ta ainoastaan formaalisessa mie-lessä, idean tasolla, paikkana jota ei ole, edes potentiaalisesti. Ai-

to sosiaalinen muutos vaatiikin konkreettisesti mahdollista utopi-aa ja Blochille, kuten Aristoteleelle, kaikki, mikä on maailmassa mah-dollista, on kätkeytyneenä itse maa-ilmaan ja sen materiaan. Koska ih-minen on itsekä materiaa, ei tämä kykene toimimaan materian ulko-puolella. Mutta jotta potentiaalina ilmenevän mahdollisuuden kyke-nee aktualisoimaan, muuttamaan outopoksen eutopokseksi, tarvi-taan toimintaa, joka vapauttaa nä-mä latentit materian muodot. Ja tähän, Lakkala tuntuu ilmaisevan, eivät pelkät empiiriset faktat riitä.

Kolmas osa onkin sitten konk-reettisen utopian tarkentamista ja sen poliittisen merkityksen analy-sointia, erityisesti suomalaisen pe-rustulokeskustelun osana. Lakkala selvittää aluksi konkreettisen utopian merkitystä sosialistiselle ajat-telulle ja rakentaa tämän pohjalta mielenkiintoisen kuvan perustu-lon toteuttamisesta. Tässä Lakka-la ammentaa erityisesti Vihreiden ja Vasemmistoliton perustuloeh-dotuksista. Teoksen vaikuttavin-ta antaa onkin sen viimeinen lu-ku, jossa Lakkala käsittelee perus-tulomallia konkreettisen utopian lähiennakointina, käsitellen yleisiä argumentteja sen puolesta ja joita-kin sitä vastaan. Erityisen antoisaa on käsittely perustulon rahoittami-sesta. Lakkala ei keskity ainoas-taan tavallisimpiin rahoitusmalleihin, esimerkiksi tasaverotukseen, verojen korottamiseen tai byro-kratian vähentämiseen, vaan esit-tää useita toteuttamiskelpoisia ja jopa osittain toisiaan tukevia mah-dollisuuksia. Kuitenkaan, kuten Lakkala itsekä huomauttaa, tar-koituksella ei selvästikään ole ratkais-ta perustulon rahoitukseen liitty-viä ongelmia. Pääpaino keskittyy

joka kohdassa siihen, kuinka pe-rustulon voi nähdä yhtenä strate-giana konkreettisen utopian enna-koimiselle, yhtenä reittinä kohti pa-rempaa maailmaa. Parempi maail-ma, kuten Lakkala toteaa, ei synny tyhjästä.

Kirjan jakautuminen kolmeen osaan on kuitenkin myös ongel-ma. Alun historiallis-filosofinen utopiakatsaus sekä lopun perustu-lokeskustelu vievät helposti lukijan suurimman mielenkiinnon, kun taas keskivälin Marx–Bloch-ana-lyysi tahtoo jäädä hieman junnaa-vaksi ja irralliseksi. Tämä on vali-tettavaa, sillä keskimäinen osa on olennainen kirjan pääargumentille: utopiat eivät ole vain abstraktia haihattelua vaan myös konkreti-an kautta käytettävää poliittista välineistöä. Argumentti on päte-vä, mutta sen tehokkuutta hieman syö keskiosan kuivuus verrattuna alkuun ja loppuun.

Myös teoksen alkuperä näky-y paikoitellen. Jotkin kohdat tahto-vat olla kankeita ja opinnäytemäi-siä. Onneksi Lakkalan asiantunte-mus ja kiinnostava aiheen käsitte-ly osittain pelastaa näiltä karikoil-ta. Teksti on sujuvaa, osittaisesta opinnäytemäisyydestä huolimatta. Lakkala hallitsee isot linjat ja ky-kenee pitämään langat käsissään. Tästä huolimatta hieman lennok-kaampi tyyli olisi keventänyt pai-koin varsin uuvuttavaakin fakta-ryöpytystä.

Utopia ja poliittinen diskurssi

Onko kaikki argumentaatio po-liittisesti väritynyttä? Esitetäänkö ”totuus” aina jonkin puolueen tai ideologian univormussa? Intuitii-visesti ajateltuna, Liikasen kirjoi-tuksessa on kärkensä. Paljon mie-luumminhan sitä äänestää ehdo-

kasta, joka on tutustunut myös koviin faktoihin. Tällaisen ihmisen argumentaatiotakin, jos tämä kykenee käyttämään tietojään väitteidensä pohjana, on miellyttävämpi kuunnella kuin puhtaan ideologista paasausta. Tästä syystä Lakkala on ehkä turhankin ehdoton katsomuksessaan, että kaikki perustuu arvoihin ja ideologioihin.

Toisaalta Lakkala tekee myös oman argumenttinsa hyvin selväksi. Faktat ja numerot tuskin koskaan ovat vain faktoja ja numeroita. Ja vaikka olisivatkin, eivät ne sellaisenaan ole meistä kovin kiinnostavia. Meitä kiinnostaa paljon enemmän se, mihin faktat ja numerot vaikuttavat ja mitä niiden perusteella voi lukea. Tässä mielessä liiaskaslainen argumentaatio ei Lakkalan mukaan tavoitaisi asian ydintä. Puhtaat faktat ja numerot voivat olla puolueettomia. Mutta silloin, kun niiden merkitystä aletaan pohtia, ollaan jo astuttu ideologian areenalle. Jos sinne omin tahdoin astuu, on syytä valmistautua enemmänäkin, ellei halua hiekan pölyävän silmiinsä.

Puolueettoman, objektiivisen maailman ja sen reflektoinnin suhdetta voi valaista myös Lakkalan käsittelemän neuvostofilosofi Evald Iljenkovin mielenfilosofian ja erityisesti ajattelun käsityksen kautta. Lakkala itse tosin käsittelee Iljenkovia liittyen Marxin *praxis*-käsitteeseen, mutta nähdäkseen tämä sopii hyvin myös ideologioiden suhteen. Iljenkoville ajattelu ei ole sen enempää ruumiista erillistä henkistä aktiviteettiä kuin ruumiiseen puhtaasti redusoitavissa olevien aivotilojen muutos. Ajattelu on luontoperäisen kehon suorittamaa *toimintaa*. Ajattelun ja kehontoimintojen välillä

ei ole suoraa kausaalista suhdetta, mutta ajattelu ja keho eivät myöskään ole toisistaan erillisiä. Ajattelu on kehon toimintatapaa samalla lailla kuin kävely on jalkojen toimintatapaa – ajattelu ei ole toiminnan tuote vaan *itse toimintaa* kullakin tapahtumahetkellä. Toiminnan kohteena olevat kappaleet kuitenkin ohjaavat ja muuttavat itse toimintaa – muuttaen samalla siis myös ihmisen ajattelua. Ajattelu onkin Iljenkoville kykyä rakentaa ja muuttaa kehon toimintoja uusien asiantilojen, joiden puitteet ohjaavat ajattelua, noustessa esiin. Koska ajattelu on siis Iljenkovin mukaan *prosessi* eikä asia, Lakkalakatsoo, ettei tämän mielenteoriaa voi ymmärtää sen enempää kartesiolaisen dualismin puitteisissa (jakona spirituaaliseen ja materiaaliseen) kuin vahvana reduktionisminakaan (kaiken mentaalisen redusoitumisessa fyysikaalisiin aivotiloihin). (102–104; ks. myös Iljenkov 2009.)

Inhimillinen ajattelu onkin tämän perusteella siis prosessia, jota maailmassa olevat asiantilat (kuten faktat ja numerot) ohjaavat. Kokemuksemme onkin siis aina sidoksissa tähän toiminnalliseen prosessiin ja sen luomaan kontekstin, emmekä koskaan saa tietoa maailmasta puhtaan empiirisesti. Empiiriset faktat ja numerot eivät ole koskaan täysin välittömiä. Reflektoitu empiirinen välittömyys kun pyrkii aina aktiivisesti muodostamaan jonkinlaisen kokonaisuymmärryksen annetusta tiedosta. Jonkinlaista värityneisyyttä ei siis voi Lakkalan mukaan koskaan välttää, sillä faktat ja numerot luetaan aina jostain kontekstista ja jonkin prosessin kautta.

Utopian metsästys reittinä poliittiseen todellisuuteen

Utopia tänään on kokonaisuutena taitavasti kirjoitettu ja tiivis paketti, joka ottaa riuskalla kädellä otetta myös nykyisestä poliittisesta keskustelusta. Teos lähestyy aihetta vahvasti ja häpeilemättä sosialis-tisesta näkökulmasta. Tämä on sekä vahvuus että heikkous. Vahvuus nousee siitä, kuinka väkevän leikkauksen teos tekee päivänpolitiikkaan, erityisesti perustulokeskusteluun. Lakkala maalaa hyvin argumentoidun ja tavoitettavan kuvan perustulo-Suomesta, joka on paitisi mahdollinen myös miltei välttämätön. Taktiikan heikkous piilee kuitenkin siinä, että vaihtoehtojen käsittely jää vähemmälle. Lakkala vakuuttaa, mutta vakuuttavuus tuntuu osuvan eniten jo valmiiksi samaa mieltä oleviin.

Argumentaatiota olisi ehdottomasti parantanut mahdollisten vaihtoehtojen mallien analyysi sekä niiden mahdollinen kritiikki. Nyt kapitalismin ylittäminen otetaan ikään kuin annettuna. On vaikea uskoa, että Björn Wahlroos olisi kirjan luettuaan täysin vakuuttunut perustulo-sotalismin toteuttamisen tarpeellisuudesta Suomessa.³ Jos etsii perusteita so-

3 Tosin, mielenkiintoisena sivujuonteena, Wahlroosin esitti vuonna 2001 oman ehdotuksensa, aivan tosissaan (166). Kuitenkin Wahlroos on tämän jälkeenkin esittänyt kansalaispalkkaa tukevia kommentteja. (Yle-Uutiset, 11.9.2013. "Björn Wahlroos: Minimipalkoista pitää luopua". Verkossa: [http://yle.fi/uutiset/bjorn_wahlroos_minimipalkoista_pitaa_luopua/6825702](http://yle.fi/uutiset/bjorn_wahlroos_minimipalkoista_pitaa_luopua/)) Lienee kuitenkin selvää, ettei Lakkalan ennakoima sosialistinen perustulo olisi välttämättä Wahlroosin mieleen.

sialismille, niitä ei tästä kirjasta löydy. Lakkala kyllä painottaa espuheessa sosialismin ja kommunismin käsitteiden uudelleen määrittelyä, mutta tämäkin jää mielestäni hieman puolitiehen, lukuun ottamatta tiettyjä selkeitä ja odotettuja irtiottoja Neuvostoliitosta. Sosialistisen utopian voi nähdä arvona sinänsä, mutta ilman kunnan pohjustamista ja muiden mallien kritiikkiä, sillä on vaarana jäädä juuri siksi, mitä Lakkala yrittää välttää – pelkäksi utopiaksi sen pejoratiivisessa merkityksessä. Ja kuuluisaa sananpartta muokatakseni: yhden utopia on usein toisen dystopia.

Ehkä sosialistisen utopian puolustaminen ei kuitenkaan ole kirjan perimmäinen tarkoitus. Se ei myöskään pyri olemaan yleiskuvaus utopiakirjallisuuden historiasta. Vaikka Lakkala käsittelee historiallisia utopiakuvauksia innostavasti, hänen oma pääpainonsa on ilmiselvästi utopian konk-

reettisuudessa. Konkreettinen utopia on mahdollista saavuttaa, koska kykenemme tekemään päätöksiä, jotka ennakoivat sitä ja lopulta joutuvat siihen.

Ehkä hedelmällisin ja sopivin suhtautuminen kirjan teesiin onkin etsiä vaihtoehtoinen reitti poliittiseen todellisuuteen. Kuten Lakkala itsekin toteaa kirjan motiiveita pohtiessaan, utopiaa on usein käytetty hyvinkin negatiivisessa merkityksessä, lähinnä lyömäaseena radikaaleja poliittisia liikkeitä vastaan: ”Te elätte jossain utopiasa!” Lakkala haluaa erityisesti tuoda utopian oleelliseksi diskurssinaiheeksi poliittiseen keskusteluun: Me kaikki voimme elää utopiassa! Vaihtoehtoisia malleja on mahdollista (jopa Lakkalan mukaan välttämätöntä) löytää ja utopiat kuuluvat poliittisen ajattelun perustyökaluihin. Ainakin sellaisen politiikan, jonka tarkoituksena on tehdä maailmasta parempi paikka.

Kirjallisuus

Ilyenkov, Evald, *Dialectical Logic* (kääntänyt Creighton, H. Campbell), Ilyenkov Internet Archive -verkkosivu, 2009. Verkossa: <https://www.marxists.org/archives/ilyenkov/works/essays/index.htm>

Platon, *Valtio (Politeia)*, suom. Itkonen-Kaila, Marja, Otava, 2007.

Kirjoittaja on filosofi, joka tekee väitöskirjatutkimusta René Descartesin filosofista Tampereen yliopistossa.

Tiedekirjasta joulun pätevimmät lahjat!

Myymäli Snellmaninkatu 13, Kruununhaka, Helsinki)
aukioloajat ovat ma 10–17 ti–pe 10–16.30

Puh. 09 635 177; tiedekirja@tsv.fi

Verkkokaupamme palvelee aina! www.tiedekirja.fi

Tiedekirjasta voit tykätä Facebookissa ja näin pysyä ajan tasalla tapahtumistamme!

